

## บทที่ 5

### สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การวิจัยและพัฒนา รูปแบบการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามนโยบายของรัฐ คณะผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะตามการวิจัยของโครงการแต่ละระยะ ได้ตามหัวข้อดังนี้

#### 1. สรุปผลการวิจัย

##### 1.1 สรุปผลการวิจัยโครงการวิจัยระยะที่ 1 ความต้องการและสภาพพื้นฐานของการจัดการศึกษาตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามนโยบายของรัฐ

ความต้องการในการจัดการศึกษาตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามนโยบายของรัฐ ในภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด และเมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านการบริหารจัดการสถานศึกษา โรงเรียนมีความต้องการในการบริหารจัดการในสถานศึกษาเกี่ยวกับการจัดการศึกษาตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามนโยบายของรัฐในภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด โดยข้อที่มีค่าเฉลี่ยมากที่สุด คือ การสนับสนุน ส่งเสริม การใช้แหล่งเรียนรู้มาใช้ในการจัดการเรียนการสอนตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ด้านหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอน โรงเรียนมีความต้องการในการจัดการหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนในภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด โดยข้อที่มีค่าเฉลี่ยมากที่สุด คือ การจัดทำสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และด้านการพัฒนาบุคลากรของสถานศึกษา โรงเรียนมีความต้องการที่จะพัฒนาบุคลากรในภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด โดยข้อที่มีค่าเฉลี่ยมากที่สุด คือ บุคลากรปฏิบัติตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และสามารถเป็นแบบอย่างที่ดีทางด้านสังคม ส่วนสภาพพื้นฐานในการจัดการศึกษาตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามนโยบายของรัฐ ในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง และเมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านการบริหารจัดการสถานศึกษา โรงเรียนมีการปฏิบัติอยู่ในระดับปานกลาง โดยประเด็นที่มีการปฏิบัติน้อยที่สุด คือ การให้ผู้ปกครองและชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดแนวนโยบาย การวางแผน การพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ด้านหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอน โรงเรียนมีการปฏิบัติอยู่ใน ระดับมาก โดยประเด็นที่มีการปฏิบัติน้อยที่สุด คือ การจัดทำสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ด้านการพัฒนาบุคลากรของสถานศึกษา โรงเรียนมีการปฏิบัติอยู่ในระดับปานกลาง โดยประเด็นที่มีการปฏิบัติน้อยที่สุด คือ การติดตาม ประเมินผล และสรุปผล เพื่อนำไปใช้ในการพัฒนาการเรียนการสอนของบุคลากร

##### 1.2 สรุปผลการวิจัยโครงการวิจัยระยะที่ 2 การสร้างสาระการเรียนรู้ท้องถิ่น ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ผลการสร้างสาระการเรียนรู้ท้องถิ่น ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง บนพื้นฐานความต้องการและสภาพของการจัดการศึกษาตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) และหาคุณภาพของคู่มือด้วยเทคนิคเดลฟาย ผลการวิจัยพบว่า

การพัฒนาคู่มือการสร้างสาระการเรียนรู้ท้องถิ่น ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงด้วยเทคนิคเดลฟาย ประกอบไปด้วยองค์ประกอบพื้นฐานและขั้นตอนการจัดทำสาระการเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง โดยองค์ประกอบพื้นฐานของสาระการเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง มี 2 ส่วนคือ ส่วนที่ 1 องค์ประกอบของรูปเล่มสาระการเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง ประกอบด้วย ปก คำนำ สารบัญ วิทยทัศน์ พันธกิจ เป้าหมาย คุณลักษณะที่พึงประสงค์ จุดเน้นของสถานศึกษา/ สาระการเรียนรู้ หลักการ แนวคิดของเศรษฐกิจพอเพียง หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 หลักสูตรสถานศึกษาและกรอบหลักสูตรระดับท้องถิ่น ตารางวิเคราะห์หลักสูตร คำอธิบายรายวิชาในสาระการเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง ผังมโนทัศน์ ตารางหน่วยการเรียนรู้ แผนการจัดการเรียนรู้ รายละเอียดการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ แนวทางและเกณฑ์การวัด และประเมินผล บรรณานุกรมที่ใช้ประกอบในการจัดทำ ส่วนที่ 2 แผนการจัดการเรียนรู้ ประกอบด้วย ส่วนบนของแผน ได้แก่ ชั้นที่สอน/ ชื่อหน่วยการเรียนรู้/ จำนวนเวลา/ วัน เวลาที่สอน/ ภาคเรียน ปีการศึกษา สาระสำคัญ จุดประสงค์การเรียนรู้ สาระการเรียนรู้ กระบวนการจัดการเรียนรู้ สื่อ/ แหล่งเรียนรู้ เครื่องมือวัดผล ประเมินผล บันทึกหลังสอน และขั้นตอนการจัดทำสาระการเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง มีขั้นตอนดังนี้ ตั้งคณะกรรมการจัดทำสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในสถานศึกษา วิเคราะห์มาตรฐานการเรียนรู้ ตัวชี้วัดของหลักสูตรแต่ละรายชั้นที่สัมพันธ์กับสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง กำหนดหัวเรื่อง (Theme) ที่จะทำสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เน้นความน่าสนใจ เป็นปัจจุบัน สอดคล้องกับท้องถิ่นกำหนดจุดเน้นของสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในสถานศึกษา (วิทยทัศน์/ พันธกิจ/ เป้าหมาย/ คุณลักษณะที่พึงประสงค์) วิเคราะห์มาตรฐานการเรียนรู้ ตัวชี้วัด สาระการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง กำหนดคำอธิบายรายวิชาจากตัวชี้วัด/ สาระการเรียนรู้ เพื่อให้เห็นภาพรวมของสาระการเรียนรู้ท้องถิ่น ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่จะเรียนในแต่ละระดับชั้น กำหนดผังมโนทัศน์ แสดงความเชื่อมโยงสัมพันธ์ของหัวข้อเรื่องและความเชื่อมโยงกับสาระการเรียนรู้ในกลุ่มสาระและข้ามกลุ่มสาระ กำหนดหน่วยการเรียนรู้/ ชื่อหน่วยการเรียนรู้/ เนื้อหาภายในหน่วย/ แผนการจัดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับหน่วยการเรียนรู้/ จำนวนชั่วโมง ออกแบบการจัดการเรียนรู้ตามสาระการเรียนรู้ โดยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เป็นพื้นฐานในการออกแบบ กำหนดกระบวนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ จากการออกแบบที่กำหนดเป็นรายแผน กำหนดสื่อและแหล่งการเรียนรู้ ที่มีความหลากหลาย สอดคล้องกับจุดประสงค์การเรียนรู้ กิจกรรมการเรียนรู้ กำหนดการวัด ประเมินผล ด้วยวิธีการที่หลากหลาย โดยเน้นการประเมินตามสภาพจริง เขียนแผนการจัดการเรียนรู้ ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ หากคุณภาพของสาระการเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง และครุณาสาระการเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในโรงเรียน ซึ่งผู้เชี่ยวชาญมีความคิดเห็นว่า องค์ประกอบและขั้นตอนในการจัดทำสาระการเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง มีระดับความเหมาะสมในระดับมากที่สุด (Median = 5.00) และความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญมีความสอดคล้องในระดับมากที่สุด (Interquartile Range = 0.00) ทุกข้อ

ผลจากการนำคู่มือการสร้างสาระการเรียนรู้ท้องถิ่น ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปอบรมครูผู้สอน จำนวน 113 คน ด้วยการประชุมเชิงปฏิบัติการ พบว่า ครูผู้เข้าอบรมมีความพึงพอใจต่อการเข้าร่วมการอบรมทั้ง 3 ระยะ ในระดับมากถึงมากที่สุดทุกรายการ ส่วนผลของการอบรม

เชิงปฏิบัติการด้วยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสังเกต การบันทึกพฤติกรรม และการสัมภาษณ์ พบว่า พฤติกรรมครู ร้อยละ 80 มีความสนใจ เข้าใจ สามารถจัดสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงได้ การสะท้อนผลการจัดทำผลงานของตนเองทำได้ดี ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กันภายในกลุ่ม รู้ เข้าใจในข้อบกพร่องในงานที่จัดทำขึ้นในทุกองค์ประกอบ และในเรื่องของขั้นตอนการจัดทำสาระการเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง รวมทั้ง นำข้อบกพร่องที่พบในการจัดทำผลงาน มาปรับปรุงผลงานให้ดียิ่งขึ้น

### 1.3 สรุปผลการวิจัยโครงการวิจัยระยะที่ 3 การพัฒนาการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ผลการพัฒนาการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสำหรับนักเรียนทั้งโรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาขอนแก่น และการศึกษาผลที่เกิดจากการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ผลการวิจัยสรุปได้ว่า การพัฒนาการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสำหรับนักเรียนทั้งโรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาขอนแก่น เป็นการดำเนินการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ในการพัฒนาการจัดการเรียนรู้ตามสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่พัฒนาขึ้นโดยมี 4 ขั้นตอนคือ ขั้นที่ 1 วางแผน (Planning) ผู้บริหารและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องร่วมกันกำหนดนโยบายในการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง วางแผนการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยครูผู้สอนสร้างสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ผู้บริหารวางระบบการนิเทศภายใน ซึ่งแจ้งทำความเข้าใจ ขอความร่วมมือกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ได้แก่ นักเรียน ผู้ปกครองและชุมชน ขั้นที่ 2 ปฏิบัติการ (Action) ครูผู้สอนดำเนินการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ขั้นที่ 3 สังเกตการณ์ (Observation) ด้วยกระบวนการนิเทศภายในและภายนอก และขั้นที่ 4 สะท้อนผลปรับปรุงแก้ไข (Reflection) ด้วยการประชุมผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง นำข้อมูลจากการตรวจสอบสะท้อนผลแล้วปรับปรุงแก้ไขแล้วร่วมกันวางแผนดำเนินการในวงจรปฏิบัติการต่อไป และการศึกษาผลที่เกิดจากการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ได้ศึกษาจากผลการดำเนินการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของโรงเรียนพบว่าทั้ง 3 โรงเรียนมีสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นบูรณาการปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง รวมทั้งสิ้นจำนวน 59 หลักสูตร จำนวนแผนการจัดการเรียนรู้ 593 แผน จำนวนนักเรียนที่ได้รับการพัฒนา 3,076 คน ผลที่เกิดขึ้นกับครูพบว่า ครูที่เข้าร่วมโครงการมีความรู้ความเข้าใจมากขึ้น สามารถจัดทำสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เขียนแผนการจัดการเรียนรู้โดยใช้วิธีการสอนในหลายรูปแบบ และพัฒนากิจกรรมการเรียนรู้ โดยใช้ทรัพยากรใกล้ตัว และมีอยู่ในท้องถิ่น สามารถจัดการเรียนรู้เหมาะสมกับท้องถิ่น และมีความรู้ในการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาบูรณาการในการจัดการเรียนรู้ในกลุ่มสาระการเรียนรู้ที่ตนรับผิดชอบ มีความรู้ความเข้าใจด้านการสร้างสื่อในการจัดการเรียนรู้ที่เป็นนวัตกรรมใหม่ๆ มาใช้ และ การทำวิจัยในชั้นเรียน มีความพึงพอใจในการเข้ารับการอบรมอยู่ในระดับมากที่สุด และผลที่เกิดขึ้นกับนักเรียนพบว่า นักเรียนมีความกระตือรือร้นในการเรียน และมีความสนใจในการเรียนมากขึ้น นักเรียนมีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

รวมทั้งสามารถนำความรู้ด้านปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน และมีความรู้ความเข้าใจ ตระหนัก ห่วงแทนภูมิปัญญา แหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นของตนเอง เห็นคุณค่าของการดำรงชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงบนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น ผลการศึกษาความคิดเห็นในการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า ความคิดเห็นของครูผู้สอนก่อนดำเนินการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง ( $\bar{X} = 3.06$ ) ส่วนหลังการดำเนินการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ( $\bar{X} = 4.29$ ) และเมื่อเปรียบเทียบกับก่อนจัดการเรียนรู้และหลังการจัดการเรียนรู้พบว่าทุกประเด็นมีค่าเฉลี่ยสูงขึ้น และจากการศึกษาความพึงพอใจของครูผู้สอนในการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า ในภาพรวมความพึงพอใจของครูผู้สอนในการพัฒนาการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอยู่ในระดับมาก ( $\bar{X} = 4.24$ )

#### 1.4 สรุปผลการวิจัยโครงการวิจัยระยะที่ 4 การสังเคราะห์รูปแบบการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามนโยบายของรัฐ

ผลการสังเคราะห์รูปแบบการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามนโยบายของรัฐ ของสถานศึกษาที่ได้นำแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในการจัดการเรียนรู้ โดยใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเอกสาร (Document Research) และการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ(Connoisseurship) สรุปผลการวิจัย พบว่า รูปแบบการจัดการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมการจัดการศึกษาระบบเศรษฐกิจพอเพียงตามนโยบายของรัฐ ที่ได้จากการสังเคราะห์ผลการดำเนินงานของสถานศึกษาที่เป็นกลุ่มเป้าหมายการวิจัยทั้ง 4 แห่ง ประกอบไปด้วยองค์ประกอบที่สัมพันธ์กัน 6 ส่วน คือ 1) การสร้างฐานความรู้ความเข้าใจ ประกอบไปด้วยกิจกรรมการประเมินความต้องการจำเป็น และการฝึกอบรม 2) การสานต่อฐานความคิดสู่การวางแผนอย่างเป็นรูปธรรม ใช้แนวทางการพัฒนาสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นที่บูรณาการหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยอาศัยแนวทางฝึกอบรมโดยใช้โรงเรียนเป็นฐาน การเสริมพลังอำนาจโดยผู้เชี่ยวชาญ การเอาใจใส่ดูแลจากผู้บริหารสถานศึกษา พร้อมกับการเสริมสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ และการประเมินผลตามสภาพจริง 3) พลวัตของการขับเคลื่อน อาศัยกระบวนการ 3 กระบวนการ คือ กระบวนการวิจัยในชั้นเรียน การปรับปรุงสิ่งแวดล้อมในการเรียนรู้ และการนิเทศภายใน 4) กลไกแห่งการขับเคลื่อนเพื่อความเข้มแข็งและยั่งยืน อาศัยการติดตามและประเมินผลที่เน้นการสะท้อนผลร่วมกันระหว่างผู้บริหาร ครูผู้สอนและผู้ทรงคุณวุฒิจากภายนอก 5) ผลที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาของรูปแบบ แสดงให้เห็นผลที่เกิดขึ้นกับครู นักเรียน โรงเรียน และชุมชน และ 6) ข้อมูลย้อนกลับเพื่อการปรับปรุงและพัฒนา เป็นข้อมูลเพื่อนำไปสู่การทบทวนองค์ประกอบที่ผ่านมา

## 2. ข้อเสนอแนะ

### 2.1 ข้อเสนอแนะทั่วไปสำหรับงานวิจัยครั้งนี้

1) สถานศึกษาทุกแห่งควรน้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่สถานศึกษา โดยดำเนินการทั้งในด้านการบริหารจัดการสถานศึกษา ด้านหลักสูตรและการจัดการเรียนรู้ ด้านกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน และด้านการพัฒนาบุคลากรของสถานศึกษา

2) สถานศึกษาควรจัดบรรยากาศและสภาพแวดล้อมภายในสถานศึกษาให้เป็นแหล่งเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้ ปลุกฝังหล่อหลอมคุณลักษณะอันพึงประสงค์ และเอื้อต่อกระบวนการเรียนการสอนตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

3) สถานศึกษาควรจัดให้มีการติดตามและประเมินผลการดำเนินการจัดการศึกษาตามแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงอย่างต่อเนื่อง

4) สถานศึกษาควรส่งเสริมให้มีการปฏิบัติให้มากยิ่งขึ้น เช่น การส่งเสริมผู้ปกครองและชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดแนวนโยบาย การวางแผน การพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การจัดทำสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และควรมีการติดตาม ประเมินผล และสรุปผลการพัฒนาบุคลากร เพื่อให้บุคลากรนำความรู้และประสบการณ์ไปใช้ในการพัฒนาการเรียนการสอน

5) การทดลองคู่มือกับครูในกลุ่มตัวอย่าง ผู้วิจัยต้องมีประสบการณ์ในการอบรมค่อนข้างมาก เนื่องจากระยะเวลาในการอบรมต่อเนื่องและยาวนาน ซึ่งมีผลต่อความรู้สึกของครูที่ต้องใช้เวลาส่วนตัวในช่วงวันหยุด ดังนั้น ผู้วิจัยต้องอาศัยเทคนิคการเสริมแรงในรูปแบบต่างๆ เช่น การชมเชย รางวัล การยกตัวอย่างผลงานของสมาชิก รวมทั้งเกียรติบัตร นอกจากนั้น ต้องอาศัยการแบ่งกลุ่มย่อยตามกลุ่มสาระ และต้องอาศัยคณะวิทยากรที่มีความชำนาญ เชี่ยวชาญเฉพาะทาง และมีเทคนิคการอบรมที่น่าสนใจ

6) กระบวนการของการอบรมเชิงปฏิบัติการ ต้องอาศัยการสังเกต บันทึก การสัมภาษณ์ ซึ่งต้องใช้วิทยากรผู้ช่วย (นักศึกษาระดับปริญญาโท) เข้าร่วมด้วย ซึ่งผู้วิจัยต้องอบรม ชี้แจงให้ผู้สัมภาษณ์ สังเกตเข้าใจในกระบวนการ วิธีการสัมภาษณ์ด้วยถ้อยคำที่เหมาะสม รวมทั้งต้องขอความร่วมมือจากวิทยากร และครูผู้เข้าอบรมในการบันทึก สะท้อนผลอย่างตรงไปตรงมา ซึ่งต้องอาศัยความใกล้ชิด และความสนิทสนมส่วนตัวในการขอร้อง เพื่อให้ได้ข้อมูลมากที่สุด ซึ่งจะมีผลต่อการสะท้อนผล และการปรับปรุงต่อไป

7) ควรมีการนิเทศโดยใช้บุคลากรในโรงเรียนเป็นระบบพี่เลี้ยง (Mentoring) และแบบคู่สัญญา และสร้างเครือข่ายในการพัฒนาการจัดการกระบวนการเรียนรู้ จึงจะทำให้กระบวนการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงยั่งยืน

8) การจัดกิจกรรมปฏิสัมพันธ์ระหว่างนักเรียนกับครู และระหว่างนักเรียนกับนักเรียน โรงเรียนและชุมชน เพื่อให้เกิดการพัฒนาการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไม่เฉพาะในโรงเรียนแต่ขยายไปยังชุมชน

9) ในการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนั้น ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายต้องเห็นความสำคัญ และมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงก่อน โดยอาจมีการประชุมชี้แจงผู้ปกครองและนักเรียน ส่วนครูผู้สอนซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติควรมีการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจ ตระหนักในความสำคัญและสามารถดำเนินการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงได้

10) ร่วมมือของผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายจึงจะประสบผลสำเร็จดังนั้นในการคัดเลือกผู้เข้าร่วมดำเนินการต้องคัดเลือกจากผู้ที่เกี่ยวข้อง สมัครใจ ยินดีให้ความร่วมมือ

11) ผู้บริหารโรงเรียนเป็นบุคคลที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการประสานความร่วมมือกับผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย ดังนั้นผู้บริหารควรเห็นความสำคัญและเป็นผู้ดำเนินการเพื่อที่จะขับเคลื่อนการจัดการเรียนรู้ให้ดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ

12) ในระหว่างดำเนินการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ควรมีการประชาสัมพันธ์ รายงานผลเป็นระยะๆ เพื่อให้ผู้เกี่ยวข้องตื่นตัวและทราบผลของการพัฒนา เพื่อที่จะได้นำไปพัฒนาผู้เรียนและการเรียนการสอนของครูร่วมกันต่อไป

13) รูปแบบการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามนโยบายของรัฐ เป็นรูปแบบที่สังเคราะห์จากผลการดำเนินงานของสถานศึกษา ที่มีบริบทต่างกันตามลักษณะของชุมชนที่ตั้ง อย่างไรก็ตาม โดยตัวรูปแบบเองยังถือว่าเป็นรูปแบบในลักษณะยืดหยุ่น และอาจไม่สามารถสะท้อนได้ครอบคลุมทุกบริบทของพื้นที่ ดังนั้น การถอดรูปแบบเพื่อนำไปใช้เป็นแนวทางในการขับเคลื่อนของสถานศึกษา จึงควรพิจารณาถึงบริบทของสถานศึกษาอย่างรอบคอบและปรับใช้ให้เหมาะสม

14) ด้วยตัวรูปแบบสะท้อนถึงการเสริมพลังอำนาจครู โดยอาศัยผู้เชี่ยวชาญจากภายนอกในบางเรื่อง สถานศึกษาที่สนใจนำรูปแบบนี้ไปใช้ในสถานศึกษาของตนเอง ควรมีการติดต่อหรือประสานกับผู้เชี่ยวชาญที่เป็นที่ยอมรับของบุคลากรและสามารถร่วมมือกับสถานศึกษาได้อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในระยะเริ่มต้น ในช่วงของการปฏิบัติจริง

15) ผู้บริหารสถานศึกษาถือเป็นบุคคลสำคัญของการขับเคลื่อนการพัฒนาให้เกิดขึ้นตามรูปแบบ สิ่งสำคัญประการแรกของการนำรูปแบบนี้ไปสู่การปฏิบัติจึงอยู่ที่การศึกษารายละเอียดของรูปแบบโดยผู้บริหารสถานศึกษา ที่ต้องอยู่บนฐานความเชื่อของการพัฒนาที่มีแนวคิดสอดคล้องกับรูปแบบที่นำเสนอไว้

## 2.2 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรมีการศึกษาวิจัยเพื่อสร้างสาระการเรียนรู้ท้องถิ่น หรือหน่วยบูรณาการตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และพัฒนาการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามนโยบายของรัฐ

2) ควรมีการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามนโยบายของรัฐ เพื่อให้ครูผู้สอนสามารถนำไปใช้ในการจัดการเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3) ควรมีการศึกษารูปแบบการบริหารจัดการและการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของโรงเรียนที่ดำเนินการแล้วประสบความสำเร็จ เพื่อเป็นแนวทางในการบริหารจัดการและการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงให้มีประสิทธิภาพต่อไป

4) ควรวิจัยด้วยเทคนิคเดลฟายควบคู่กับขั้นตอนของการวิจัยชนิดอื่นๆ เช่น การทดลองหรือการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เพื่อความมั่นใจในผลงาน

5) ควรมีการดำเนินการวิจัยและพัฒนาควบคู่ไปกับ การประกันคุณภาพในสถานศึกษา และการพัฒนาบุคลากร (Staff development)

6) ควรมีการศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับสถานศึกษาในการดำเนินการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงให้ประสบความสำเร็จ

7) ควรได้มีการทดลองนำรูปแบบการจัดการเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามนโยบายของรัฐที่สังเคราะห์ได้ ไปสู่การปฏิบัติในสถานศึกษาอื่น เพื่อเป็นศึกษาถึงผลที่เกิดขึ้นในเชิงยืนยันตามรูปแบบ และทำให้ข้อมูลเพื่อการปรับปรุงรูปแบบให้มีความลุ่มลึกตามบริบทที่มีความหลากหลายของสถานศึกษามากขึ้น

8) ควรมีการศึกษาในเชิงลึกเพื่อให้เห็นมิติความหลากหลายของการขับเคลื่อนของสถานศึกษาที่มีบริบทแตกต่างกัน แต่มีเป้าหมายเดียวกัน เพื่อเป็นภาพสะท้อนสำคัญของการจัดการเรียนรู้ที่แสดงถึงความเป็นเอกภาพ แต่มีความหลากหลายในเชิงปฏิบัติ เช่น การพิจารณาในมิติของขนาดของสถานศึกษา ประเภทของสถานศึกษา เช่น โรงเรียนเอกชน โรงเรียนของรัฐ หรือประเภทของสถานศึกษา เช่น สถานศึกษาสายสามัญ สายอาชีวะ สถานศึกษาสำหรับนักเรียนกลุ่มพิเศษต่างๆ เป็นต้น

9) ในมิติของผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นตามมาจากผลผลิตของรูปแบบ เช่น ผลกระทบต่อการปรับเปลี่ยนแนวคิดในการจัดการเรียนการสอน การนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในชีวิตประจำวันของนักเรียน ถือเป็นประเด็นที่ควรมีการศึกษาวิจัยต่อไป